

Zafer Duygu, İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? (Düşün, İstanbul, 2019, 735 sayfa.)

Hristiyanlık, nüfus itibariyle günümüzde dünyanın en yaygın dinidir. Bu din, I. yüzyılda o dönemin en muktedir siyasi gücü olan Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde ortaya çıkmıştır; zamanla imparatorluğun din anlayışını teşkil eden pagan karakterli geleneksel kült inançlarına üstünlük sağlayarak ülkenin resmi dinine dönüşmüştür. Bu gelişme, Hristiyanlığı imparatorluğun temel dinamiklerinden biri yaptığı gibi ona geniş coğrafyalarda yayılma imkânı da bahşetmiştir. Bununla beraber imparatorluk yönetimi, IV. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın kadim teoloji tartışmalarına müdahil de olmuştur. Bu olgu, Hristiyanlığın kurumsallaştırılması ve ülkenin yönetim sistemiyle bütünleşmesi adına yürütülen politikalarda örneğin bu bağlamda toplanan konsillerde belirginleşmektedir.

İmparatorluk yönetiminin çabalarına rağmen, henüz İsa sonrası dönemde başlayan teoloji tartışmaları Geç Antikçağ'da Hristiyanlığı kalıcı şekilde parçalamıştır. Dini görünümlü bu gibi ayrışmalar, zamanla siyasi ayrılıkları da tetikleyebilmiştir; hatta bazı dönemlerde kanlı savaşların nedeni bile olabilmıştır. Örneğin Avrupa'da Ortaçağ'da bu bağlamda yaşanan askeri çatışmalar herkesin malumudur. Peki, ama "sağ yanağına tokat atana öbür yanağını da çevir" (Matta, 5.39) ilkesine dayandığı iddia edilen Hristiyanlığın tarihi, niçin kilise içi anlaşmazlıklarla, kavgalarla, hatta daha geniş ekseninde savaşlarla geçmiştir? İsa, niçin kristoloji denilen bir disiplin içinde yüzlerce yıl tartışılmıştır? Havariler niçin tanınmamaktadır? Yapılan bilimsel araştırmalar niçin İncilleri tarihsel açıdan güvenilmez metinler addetmektedir? Tüm bu sorular bir yana, Hristiyanlığın ortaya çıkışında rol oynayan ya da oynadıkları varsayılan İsa ya da Pavlus gibi şahsiyetler hakkında tarihsel gerçekler nelerdir? Hiç şüphe yok ki bunlar yüzlerce yıldır cevap bekleyen önemli sorulardır.

Bu konu, Aydınlanma Dönemi'nden itibaren Avrupa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu, hakkında önemli bilimsel çalışmalar gerçekleştirmeye başladığı bir konu olmuştur. Batı'da Aydınlanma Dönemi'nde başlayan bu konuya dair bilimsel çalışmalarda, İsa ve İsa dönemi birtakım metinlerin, kilise geleneğinden ve çeşitli mitlerden kurtarılarak eleştirel bir perspektiften

değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim bu çalışmalar, süreç içerisinde alana yönelik geniş bir literatürün ortaya çıkmasını sağladı. Ancak bu süreç aynı zamanda bizlere, Türkiye akademisinin bu alanda Batı'ya kıyasla oldukça geri olduğunu da gösterdi. Ülkemizde bu konuyla ilgili kaleme alınmış değerli çalışmalar olmakla birlikte, akademik nitelikten ve metodolojiden uzak, kaynak güvenilirliği açısından sorgulanması gereken çalışmaların ağırlıkta olduğu aşikârdır. Ancak son yıllarda Türkiye akademisinde bu konunun ciddi anlamda ele alınıp, farklı perspektiflerden değerlendirildiğini gösteren akademik çalışmaların da olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan en önemlilerinden birisi şüphesiz Zafer Duygu'nun *İsa, Pavlus ve İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* adlı çalışmasıdır.

Hristiyanlık üzerine yaptığı çalışmalarıyla ön palan çıkan Zafer Duygu'nun *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı* isimli eseri oldukça akıcı bir dille kaleme alınmış önemli bir eserdir. 2018'de yayımlandıktan kısa bir süre sonra ikinci baskısı yapılan bu eser, *Önsöz ve Giriş* dışında, her biri dörder bölümden oluşan iki ana kısımdan ve buna ilaveten önemli bir *Zeyil* ile zengin bir Kaynakça'dan müteşekkildir. Yazar, İsa ve dönemini çok geniş bir bağlamda ele almakta; okurun önüne detaylı ve doyurucu bir tablo sunmaktadır.

Yazar, eserinin başında İsa'ya ilgisinin nasıl ve ne zaman başladığını, sonradan hangi olaylar vesilesiyle bu ilginin nasıl canlı kaldığını samimi bir üslupla anlatmaktadır. Bununla beraber yazar, "İsa'nın veya havarilerin Hristiyanlık isminde bir din kurmadıklarını ve hiçbir zaman böyle bir amaç taşımadıklarını öne süreceğim" cümlesiyle dikkat çekici bir giriş yapmaktadır (s. 19). Yazarların kendi iddia ve yargılarını genellikle belirli bir şablon içinde sırası geldikçe vermeleri veya okurun algısına havale etmeleri çok daha alışıldık bir yöntemdir. Hâlbuki Duygu, en önemli yargısını en başta açıkça ortaya koyarak bir yanda eserin birinci sayfasından itibaren eser boyunca sürecek büyük bir merak uyandırmakta öte yandan ise okurları yine bu yargı çerçevesinde ve eser boyunca kanıt arama çabasına sokmaktadır. Bir başka deyişle eser, okuru ve bilhassa alana ve konuya meraklı olanları henüz ilk sayfada yakalamaktadır. *Önsöz*'de ayrıca ana hatlarıyla da olsa İsa ve Hristiyanlığın erken dönemi hakkında bilgiler nakleden kaynakların sorunlu yönleri de vurgulanmaktadır.

Giriş bölümü (s. 33-64), eserin sonraki sayfalarında ele alınıp tartışılacak konular hakkında okura genel bilgiler vermektedir. Yazar, bazen eski metinlerden veya modern uzmanlardan alıntılar da yaparak Hristiyanlığın İsa'ya ve havarilerine yönelik kilise eksenli sorunlu bakışından bahsetmektedir. Yazarın burada başlıca amacı, bilim dünyasında "Tarihsel İsa Meselesi" diye tabir edilen araştırma alanının kökeni ve çerçevesi hususunda fikir uyandırmaktır. Zira eserin sonraki sayfalarında ele alınacak konular, ileri sürülecek yargular ya da çürütülecek geleneksel kabuller, aslında şu veya bu oranda hep bu araştırma disiplini kapsamında yer alan olgulardır. Bir başka deyişle, Giriş kısmı okur açısından esere hazırlık mahiyeti taşıyan bir tür zemindir.

İsa, Paolus, İnciller kitabı iki kapsamlı soru sormakta ve bunları yanıtlamaktadır: İsa hakkında ne biliyoruz? İsa hakkında niçin çok az şey biliyoruz? Bu kısa soruların aslında çok kapsamlı analizlerle yanıtlanabileceği eserin içeriğinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu soruların ilki birinci kısımda ele alınmakta; ikincisi ise ikinci kısmın konusu olmaktadır. Birinci kısım İsa'ya dair ne bildiğimiz sorusunu erken yüzyılların pagan, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarına giderek araştırmaktadır. İkinci kısım ise İsa hakkında çok az şey biliyor oluşumuzu Pavlus'un şahsiyeti ve öğretileri üzerinden derinlemesine tartışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, iki ayrı kısım birbirini tamamlamaktadır.

Birinci kısım(s. 65-294), Hristiyanlığın yayılma alanlarına dair kısa bir bilgilendirme ile başlamaktadır. Bunun ardından, I.ve II. yüzyılların pagan yazarları, İsa'ya dair kayıtları yönünden incelenmektedir. Tacitus, Suetonius, Plinius, Samsatlı Lukianos ve Mara Bar Serapion, bu bağlamda yazarın öne çıkardığı pagan müelliflerdir. Duygu, yaptığı nitelikli analizlerin ardından Mara Bar Serapion'un Mesih'e dair kısa kaydını, İsa'nın tarihsel varlığını Yeni Ahit dışından kanıtlayan bir pagan tanıklık olarak betimlemektedir (s. 90 vd.). Ancak yazara göre, bunun dışında pagan yazarlardan İsa ve öğretileri konusunda yapılabilecek başka bir çıkarım yoktur. Zira yazar, İsa'ya dair pagan yazarlardaki sınırlı kayıtların II. yüzyıldaki Hristiyan cemaatlerin kabullerine dayandığı ve dolayısıyla doğrudan tanık olamayacakları yargısını savunmaktadır.

Duygu, ikinci kısımda (s. 295-628) bu kez İsa'nın da mensubu olduğu İsrailoğulları'nın kayıtlarına odaklanmaktadır. Ancak bu kaynaklar, İsa'yı reddedenlerce yazılmışlardır. Duygu, burada Iosephus'u, Yahudi sözlü

rivayetlerini içeren Talmud'u, bir de Hristiyan yazarların cevap mahiyetinde yazdıklarından hareketle diğer bazı Yahudi iddialarını ele almaktadır. Duygu'nun bu kaynaklara dair yaptığı analizden ulaştığı yargı, Iosephus'un *Testimonium Flavianum* dışında kalan Yakup bahsinin İsa'nın tarihsel bir şahsiyet olarak varlığına delil teşkil ettiğidir. Duygu, diğer Yahudi kaynaklarındaki kayıtları ve söylemleri sorunlu bulmaktadır; zira bu kayıtların Hristiyanlığın kabullerine karşı reddiye endişesiyle oluşturuldukları kanaatindedir. Nitekim o, Yahudi kaynaklarından hareketle de İsa'nın tarihsel varlığı dışında onunla ilgili pek bir çıkarıma ulaşılamayacağı sonucuna ulaşmaktadır. (s. 122).

Birinci kısım üçüncü başlığında (s. 123-182) kilise geleneği dışında bırakılan Apokrif İnciller ele alınmaktadır. Duygu, söz konusu İncil külliyatını sınıflandırarak incelemekte, alıntılar, karşılaştırmalar ve modern bazı yorumlar eşliğinde tahlil etmektedir. Bir başka deyişle Duygu, söz konusu İncillerin İsa'ya ve öğretilerine dair kayıtlarını bilimsel açıdan mercek altına almaktadır. Yahudi-Hristiyan İncilleri, Mısır merkezli İnciller, Çocukluk İncilleri veya öteki bazı İnciller, Duygu tarafından tatmin edici bilgilendirmeler ve sunumlar yapılarak derinlemesine incelenmektedir. Bu anlamda en önemli yargı, bazı İncil metinlerini diğerlerine göre belirli sebeplerle daha sağlıklı görmenin mümkün olduğu, ama genel olarak bakıldığında bu metinlerden çelişkili bilgiler yansıdığı şeklindedir (135 vd., 174 vd.). Duygu'ya göre temel problem, kendi içinde tutarlı olan İncilleri sağlıklı kaynaklar olarak görüp ötekileri görmemek için yeterli delile sahip bulunmuyor olmamızdır. Her halükarda bu İncillerin yazarları tarihin İsa'sından ziyade kendilerinin İsa'da ne gördükleri sorusunu metinlerinde yanıtlamışlardır. Apokrif İnciller İsa hakkında görece zengin bilgiler içermişlerdir, ama bunlar geniş bir yelpaze içinde doğru-yanlış, tutarlı-tutarsız rivayetlerden yola çıkılarak yazılmışlardır. Bunun sebebi açıktır: Duygu'ya göre, bu İncillerden hiçbirinin yazarı İsa'yı gören, bilen, tanıyan, onun zamanında yaşayan kimseler değillerdir (s. 178).

Duygu, birinci bölümün son kısmında ise geleneksel kilisenin dört İncil'ini ele almakta, bu metinlerin İsa'ya dair kayıtlarını incelemektedir. Burası hakikaten dikkat çeken kısımlardandır, zira yazar, burada İncillerin İsa'ya dair anlatımlarını önce sıradan bir okuyuşla nakledip okuru bilgilendirmenin yanında, İncil yazarlarının İsa'ya atfen zikrettikleri kristolojik unvanları derinlemesine tahlil etmektedir. Bu kısım, yazarın geniş

vizyonunu, konuya hâkimiyetini ve birikimini açıkça gözler önüne sermektedir. Çünkü burada, bazen herhangi bir kristolojik unvanın anlamı tarihsel sürecin başka bağlarından hareketle ve İncil metinlerinde anlaşıldığından çok daha farklı şekillerde açıklanmaktadır. Söz gelimi Mesih unvanı önemli bir örnektir. Duygu, bazen analizini derinleştirmek için herhangi bir kristolojik unvanın İncil yazarlarınca yapılan tüm kullanımlarını tek tek ele alarak değerlendirmektedir. Örneğin Tanrı Oğlu unvanı burada zikredilebilir (264 vd.). Bazen ise İncil yazarlarının etkisi altında kaldıkları teolojik geleneklerin bu kristolojik unvanlara olan tesirleri ifşa edilmektedir. İsa'ya atfedilen kristolojik unvanlar konusunda bu denli geniş ve detaylı bir analiz, Türkiye'de bu konulara dair yapılacak çalışmalara önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Yazarın verdiği doyurucu bilgiler İncil metinlerine ve terminolojisine hâkimiyetini göstermektedir. Nitekim yazarın bu alandaki diğer çalışmaları bu durumu kanıtlamaktadır.

Duygu, eserin ikinci kısmında İsa hakkında niçin çok az şey bildiğimiz sorusuna yönelmekte, bunu da Pavlus'un büyük bir başarısı olarak görmektedir. Dolayısıyla birinci kısmın konusu olan İsa'nın aksine ikinci kısmın konusu büyük ölçüde Pavlus'tur. Duygu, bu kısım boyunca Pavlus'un mektuplarını, Yeni Ahit'te yer alan Elçilerin İşleri Kitabı'nı, hatta Yeni Ahit dışından az bilinen çok önemli başka bazı metinleri de savlarını desteklemek maksadıyla kullanmaktadır.

Duygu, ikinci kısmın birinci bölümünde Pavlus Problemi'ni tanımlamaktadır. Onun sahneye çıkışı ve teolojik iddiaları konusunda okuru bilgilendirmektedir. Konunun ana hatları, Pavlus'un kendisine, Mesih'e, İncil'e, Musa Yasası'na ve İsa'nın muhataplarına ilişkin söylemleri üzerinden verilmektedir. Duygu bu bölümde herhangi bir yargıya varmamakta, fakat bu bölümü sonraki yargılarına giriş mahiyetinde kaleme almaktadır. Nitekim ikinci bölümden itibaren Pavlusçu savların tarihsel değeri sorgulanmaya başlanmaktadır. Önce Luka'nın Havariler Çağ'ını anlattığı kabul edilen Elçilerin İşleri Kitabı tanıtılmakta, sonrasında ise bu kitabın satırlarında gizlenen Pavlusçu mesajlar deşifre edilmektedir. Duygu'ya göre Luka, basitçe Pavlusçu mesajlar vermektedir; Luka'nın amacı tarihsel gerçekleri anlatmak değil, bu gerçekleri Pavlus'u İsa inancının en büyük şampiyonu ilan edebilmek için çarpıtmaktır. Luka, bunu zekice ve sistemli şekilde yapmaktadır. Zira İsa'nın önde gelen havarilerini bile bu iş için ustalıkla kullanmaktadır. Duygu, bu ve benzeri yargılarını karşılaştırmalar ve

doyurucu yorumlar eşliğinde ikna edici kılmaktadır. Duygu'ya göre Elçilerin İşleri'nde birçok isim zikredilse de aslında yegâne kahraman Pavlus'tur. Nitekim bir sonraki etapta Pavlusçu teolojinin hem Elçilerin İşleri'ne sinmiş halde hem de kendi mektuplarında günümüze kadar ulaşan söylemleri birçok yönden kritik edilerek çürütülmektedir. Duygu, Pavlus teolojisinin tüm dayanaklarını hedef alırken Yeni Ahit metinleri kadar harici metinlerin verilerini de kullanmaktadır. Duygu'nun ulaştığı nihai yargı, İsa'nın dirilişinden Şam Vizyonu'na, Pavlusçu söylemde ileri sürülen tüm anlatıların mit karakteri taşıdığı yönündedir.

Peki, öyleyse Pavlus kimdir? Mesih'ten ve havarilerinden ne istemiştir? Bu eski sorular Duygu'nun ikinci kısmın üçüncü bölümündeki temel ilgi alanıdır. Kanaatimce eserin en özgün ve etkileyici kısmı da burasıdır. Duygu, Pavlus'un peşine tabir caizse dedektif gibi düşerek onun gizli kalmış ya da üstü örtülmüş birçok yönünü burada teker teker gün yüzüne çıkarmaktadır.

Duygu'ya göre Pavlus takiyeci bir ajandır (s. 450). İsa sonrasında Mesih cemaatine sızmış ya da sızmaya çalışmıştır. Amacı, İsa sonrasında onun kardeşi Yakup'un ve havarilerin önderliğinde varlığını sürdüren Kudüs cemaati üzerinden Romalılar ve Herodesler için kabul edilebilir türden bir din ve kültür yapısı inşa etmektir. Bunun sebebi şudur: Pavlus, Romalılar ve ayrıca Filistin'i Romalılar adına yöneten Herodesler ile Kudüs'te onlarla işbirliği halindeki Yüksek Rahip adına çalışan bir görevlidir. (564 vd.) Üstelik o, Herodeslerin akrabasıdır, onlarla yakın temas içindedir. Duygu, konuya dair savlarını anlaşılır kılabilmek adına önce karanlık veya bilinmeyen yönlerinden hareketle Pavlus'a ilişkin bir portre çizmektedir. Sonra, Filistin sahasının o zamanki siyasi yapısını Filistin'in Mesih'i boyutu, İsa'nın infazıyla bunun ilişkisi ve yönetici sınıfların İsa'ya ve İsa cemaatine bakış açıları özelinde aydınlatmaktadır. Bir sonraki aşamada Hristiyanlığın Pavlus'a dair bazı geleneksel kabullerini sorgulamaktadır: Duygu'ya göre, Pavlus'un tutuklandığına veya şehit edildiğine dair geleneksel rivayetler gerçek değildir. Üstelik onun Yahudi ve Ferisi olduğu iddiaları da tartışmalıdır. (s. 530). Duygu, bunun ardından tahlilini daha da derinleştirmekte ve bu ana kadar okurun zihninde uyandırdığı tüm soru işaretlerini büyük bir yetkinlikle teker teker yanıtlamaktadır. Bu analiz, çeşitli kaynakların ve kayıtların yardımıyla ayrıca modern uzmanların da araştırmalarıyla desteklenerek önemli bir sonuç ortaya koymaktadır. Kilise tarihinin büyük azizi Pavlus, aslında havarilerin büyük bir düşmanı olarak İsa'nın öğretilerine

ve havarilerin varlığına rağmen Mesih cemaati üzerinden Yahudi inancına operasyon yapmış, cemaati ve hatta mümkün mertebe Yahudileri bölmüş, bu sayede bugün adına Hristiyanlık denilen dinin zeminini ortaya koymuştur. Böylece Hristiyanlık, Yahudi inancının Romalılar ve Herodesler tarafından istenecek türden ılımlı bir şekli olarak doğmuştur (s. 573-574). Duygu, son bölümde İnciller üzerine yaptığı tahliller ile de bu metinlerin havarilere ait olmadıklarını, fakat İsa'yı tanımayan şahıslarca kaleme alındıklarını vurgulamaktadır (s. 619 vd.). Böylece Duygu, Pavlusçu teolojinin bir başka dayanak noktasını da çürütmüş olmaktadır.

Duygu, Zeyil'de ise Pavlusçu kilise geleneğinde tekfir edilerek sapkın sayılan birtakım cemaatleri konu etmektedir. Aslında bu tür cemaatlerin sayısı çoktur, ama Duygu, özellikle iki tanesini İsa'nın öğretilerine sonraki yüzyıllarda da özgün şekliyle bağlı kalan akımlar diye nitelendirmektedir. Bu akımlardan birisi Yahudi karakterli olan Eboinitler'dir.(s. 630 vd.) Diğer cemaat ise Dinamik Monarşiyenistler adıyla Tanrı'nın birliğine ve Mesih'in beşerliğini yönelik vurgularıyla bu kapsamda değerlendirilmişlerdir. Nitekim Duygu, bu iki cemaatin temel öğretilerini İsa ve havariler ile karşılaştırmakta, bunu da hem kendi metinlerinden hem de Ignatius, Eusebius, Tertullianus, Hieronymus veya Epiphanius gibi kilise yazarlarının kayıtlarından yakalamaktadır. Ne var ki, Duygu'ya göre Pavlusçu teolojinin zamanla tüm kiliselerde egemen konuma yükselmesiyle bu ve benzeri gruplar ötekileştirilmişlerdir. Gördükleri baskılar nedeniyle de zamanla tarihten silinmişlerdir.

Çalışmanın eleştirel anlamda dikkatimizi çeken yönü, bazı yerlerde tekrara düşmesi ve bir terminoloji bölümüne sahip olmamasıdır. Yazar, çalışmanın bazı bölümlerinde, ortaya attığı iddiaları delillerle birlikte temellendirmek için zaman zaman bazı olayları iki defa anlatmak durumunda kalmıştır. Bu durum her ne kadar genel okuyucu kitlesi açısından olayları daha iyi anlama açısından fayda sağlasa da konuya ve metodolojiye hâkim akademik çevre açısından tekrar durumu oluşturmaktadır. Çalışmada eksikliğini hissettiğimiz bir diğer husus ise, yazarın anakronizme düşmemek adına dönemin terminolojisine sadık kalma çabasından dolayı ortaya çıkan yabancı terimlerdir. Bu durum, çalışmanın terminoloji bölümüne ya da bir terimler sözlüğüne sahip olması gerektiğini gösteren bir husus olarak dikkat çekmektedir.

İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? adlı çalışma, İsa hakkında derli toplu bir çalışma olması ve dönemi farklı bir perspektiften ele alması açısından dikkate değerdir. Çalışmanın en önemli vasıflarından birisi, ağırlıklı olarak dönemin kaynaklarına dayanması ve bu konuda Batı'da yapılmış çalışmalarla da desteklenmesidir. Pavlus'un İsa'nın öğretilerinden ne istediği sorusuna kendi içinde makul açıklamalar yaparak net cevaplar vermesi, çalışmayı akademik açıdan değerli kılan en önemli hususlardan birisidir. *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* adlı çalışma, ülkemizde bu konuya dair önemli bir boşluğu doldurur niteliktedir.

 Araş. Gör. Muhittin Çeken

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü